

rati, ako se objekt upecao na našu verbalnu udicu, znanstvenici budućnosti će, kad jednom identificiraju uzročnika ili mehanizam, reći da je to bio VI.

R. Bojd je ponudio niz zanimljivih primjera. Psihologija spoznaje (kognitivna psihologija) postulira postojanje mehanizama koji bi trebali objasniti fenomene učenja, zapamćivanja, zamjedbene integracije i slično. Recimo, istraživanja su pokazala da čovjek može obično držati na umu ograničen broj podataka istodobno (čarobni broj 7 ± 2 po formuli otkrivača, Milera). S druge strane, uz prisjećanje, čovjek može izvući iz pamćenja praktički neograničen broj podataka. Ovaj kontrast je ponukao psihologe da pozovu upomoć analogiju iz računarstva. U kompjuterima se obično razlikuje kratkoročna memorija od dugoročne, i one su i materijalno (u hardwareu) različito realizirane. Psiholozi su ovo razlikovanje prenijeli na ljudsko pamćenje, i formulirali hipotezu po kojoj postoji mehanizam kratkoročnog i mehanizam dugoročnog pamćenja, Bojd s pravom ističe kreativnu ulogu analogije – metafore i činjenice da nam je ona omogućila pristup jednom hipotetičkom mehanizmu. Ako jednog dana filozofi pronađu stvarni neurološki mehanizam koji podržava kratkoročno »držanje na umu« malog broja podataka, može se očekivati da će smatrati da su pronašli mehanizam kratkoročnog pamćenja, onaj isti, o kojem su pisali psiholozi.

Bojdovi primjeri su dobri jer pokazuju koliko su teški uvjeti za dobivanje »znanstvenog kredita« od znanosti budućnosti.

Uklješteni ovakvim jakim ograničenjima, znanstvenici mogu samo pokušavati usavršiti teorije koje posjeduju, i nadati se sreći koji će možda imati.

Pogled u budućnost tako samo proširuje ono što smo znali iz prošlosti.

Evo nekoliko zaključnih teza:

1. Opisna primjerenost, nasuprot Putnamu, igra značajnu ulogu u utvrđivanju značenja vrsnih imena. Vrlo često, ona je jedino što imamo, i isto je tako, u mnogo slučajeva dovoljna. Od različitih komponenti opisa glavnu ulogu igraju one koje su jednostavnije, bliže iskustvu i promatranju – temeljne opisne komponente.

2. Opisna primjerenost igra dvostruku ulogu: ona s jedne strane upućuje na tipičnog referenta u danj okolini (jaka uloga), a s druge, igra pomoćnu ulogu pri nagadanjima o mogućim referentima u drugim okolinama. Opisna primjerenost stoga ujedno služi kao obavijest o izvoru govornikove informacije.

3. Načelo blagonaklonosti u primjeni na vrsna imena izvodivo je iz općenitih anti-skeptičkih strategija. Kao što nećemo reći da Ivica ne poznaje svoju Maricu zato što je ne bi mogao razlikovati od posve istovjetne izgledom kopije, ili da ja ne poznajem svoju radnu sobu, budući da bi me vješt dekorator mogao prevariti točnim duplikatom, tako ni povjesničar znanosti neće reći da Grci nisu referirali na vodu zato što je ne bili mogli razlikovati od nekog savršenog surogata.

4. Značajna prednost ovakvog ponovnog uvođenja i rehabilitiranja opisne komponente, ali u novoj ulozi (opis kao put prema izvoru informacije) jest u tome da ovakva slika omogućuje da se po analogiji s vrsnim imenima prikaže i nazive čiji referenti nisu dostupni pokazivanju (s naivnim indeksikalnim modelom to nije moguće).

5. U slučajevima kad povjesničar znanosti naide na vrsno ime koje ne referira na jasan način na nešto što je po današnjim mjerilima prirodna vrsta, interpretiranje značenja postaje stvar kompromisa, a konačna odluka biva relativirana spram istraživačevog interesa. Odluka se donosi između dvije glavne alternative: ili sačuvati homogenost proučavanog klasifikacijskog sustava (makar po cijenu toga da njegova »vrsna imena« ne denotiraju vrstu), ili maksimirati istinitost pri pripisivanju značenja (po cijenu toga da se proučavano »vrsno ime« više uklapa u naš klasifikacijski sistem nego li u svoj izvorni).

Daljnje zadaće koje stoje pred filozofom koji proučava referiranje vrsnih imena su mnogobrojne. Izdvajam dvije.

Prva, ponuditi prikladnu semnatiku koja bi modelirala govornikovo razumijevanje vrsnih imena. Takva semnatika treba da pode od slijedeće pretpostavke: govornik G razumije vrsno ime V ako raspoznaje primjerke denotata od V u gostoljubivoj okolini. Okolina je gostoljubiva ako bića koja izgledaju kao primjerci od V doista jesu primjerci od V (u semnatici mogućih svjetova može se definirati skup g gostoljubivih svjetova pomoću selekcijske funkcije f koja bira upravo takve svjetove koji su relevantno slični izvornoj govornikovo okolini – u kojima je ono što liči na vodu doista voda, i tako redom).

Druga, proširiti priču o vrsnim imenima na područje prakse (postupaka, institucija) i proizvodnje (artefakti). Držim da područje prakse dosta običaja – da su na primjer nazivi koji figuriraju u etici i pravu (vrline, poroci, prava itd) po svojoj semnatici na zanimljiv način srodni vrsnim imenima.

) Izgleda gotovo misteriozno kako se to svoje koordinira. Još misterioznije, kako imenovatelj znađe na što referira. Usporedimo izjave imenovatelja predveče u idiličnom zaljevu: To je more. To je plima. To je voda.

semantika i čovekov um

đorđe vidanović

U ovom prilogu nameravam da predstavim gledišta dva istaknuta filozofa, Halari Patnama i Džeri Fodora, da pokažem u čemu se njihovi stavovi o odnosu semantike i čovekovog uma razlikuju kao i da nagovestim kako bi se problemi na koje oni ukazuju eventualno mogli rešiti.

I

Verovatno je jedan od najvažnijih problema savremene analitičke filosofije razjašnjenje nejasnoća u pojmu značenja. Dvostrvo uvedeno terminima *ekstenzija* i *intenzija*, koje, u širem smislu, odgovara Fregeovoj podeli na *Sinn* i *Bedeutung*, preraslo je u želju da se pokaže da je suštinsko pitanje za najveću mogućoj meri pokriva pojam značenja.

Američki filozof Halari Patnam tvrdi da ekstenzija ne može biti jedno od značenja »značenja« kao i da uvođenje intenzije nikako ne razjašnjava pojam značenja. Umesto rečenice koja bi bila glavni objekt razmatranja, Patnam sugerise analizu imena, kao neke subrečeničke kategorije, ističući da imena nose značenje. On smatra da je suštinsko pitanje za neku semantičku kategoriju »kako uspevamo da razumemo novu reč?«

Vrlo slično kao i njegov zemljak, logičar i filozof Sol Kripke, Patnam dolazi do zaključka da referentno značenje nekog imena nije određeno u analitičkom smislu konjunkcijom ili disjunkcijom svojstava koje bi značenje odredile. Tako Patnam i Kripke omogućuju formulisanje tzv. nove teorije o referentnom značenju u čijoj osnovi se nalazi tumačenje po nužnosti. Ova nova teorija na neki način govori o *esenciji* stvari i vrsta, tj. o nužnim karakteristikama koje neka stvar ili vrsta mora posedovati da bi bila što je. Same prirodne vrste igraju bitnu ulogu u određivanju ekstenzija izraza/imena koji na njih referiraju. U novoj teoriji se povlači demarkaciona linija između imena koja označavaju vrste i artifaktskih imena. (Kao što je istakao Dejvid Vignis, ovim se donekle rehabilituje Aristotelova ideja o supstanciji – prema Aristotelu, bilo koji živi organizam predstavlja supstanciju dok je artifakt, npr. sekira, derivirana supstancija.)

Između ostalog, Patnam i Kripke u svom radu ruše fregeovsko-raselovski teoriju značenja na taj način što uvode ideju o *socijalnoj* određenosti referentnog značenja; oni zagovaraju važnost društvene kooperacije u fiksiranju referencije.

Patnamove ideje se konkretno mogu najbolje opisati i objasniti na primeru fiktivne planete Bliznakinje i Zemlje. Na ovom hipotetičkom tlu, na primeru dvojnika nekog Zemljanina, dvojnika koji živi na planeti (Bliznakinji) u celosti identičnoj Zemlji, izuzev u tome da je tamo struktura vode XYZ, a ne H₂O, Patnam izgrađuje svoj stav da značenje *ne može* biti funkcija *uverenja* ili *psihološkog stanja* govornika. Patnam odbacuje dakle metodološki solipizam tvrdeći da se definicije obrazuju na sledeći način: ako želimo da definišemo vodu počinjemo od uzorka. Držeći čašu vode u ruci, kažemo »Ova tečnost zove se voda«. Pretpostavka koja je inherentna u datoj ostenzivnoj definiciji u tome je da pokazana tečnost stoji u specifičnom odnosu istovetnosti (istovetnosti – ovde je supskript T zamena za vrstu *tečnost*) prema svim ostalim tečnostima koje govornici predviđenog jezika nazivaju vodom. Jedino hemija može dati karakteristike i opisati svojstva koja uistinu određuju relaciju istovetnosti T. Drugim rečima, vodom će se jedino nazivati supstanca koja ima pomenutu relaciju u odnosu na supstancu koju bi pokazali govornici predviđenog jezika ako bi ih neko zamolio da pokaže na uzorak vode.

Ovim postaje očevidno da relacija o kojoj se govori, *istovetnost T* ne može nikako biti opisana u celosti jer njen opis zavisi od napretka naučnih ispitivanja. (Ovakav princip dovodi Patnama do specifične vrste realizma – unutrašnjeg realizma – prema kome se »za neki princip koji je sada opravdan može ispostaviti da nije istinit.«) Dakle, Patnam odbacuje ideju analitičnosti i zamenjuje je deiksom i pokazivanjem uzorka kako bi se mogla opisati i objasniti ekstenzija nekog imena. Tako tečnosti kao što je voda opisujemo, odnosno označavamo indeksikalima (deiksom). Ovakva upotreba indeksikala predstavlja nešto proširenje njihovu definiciju u odnosu na savremena shvatanja u filosofiji jezika jer Patnam smatra da svaki izraz/ime *ne mora* biti neki *opis*.

Prema Patnamu, a i prema Kripkeu, pogrešna semantika bila bi ona koja zagovara ideju da psihološko stanje govornika odre-

duje intenziju njegovih izraza – a ova, sa svoje strane, dalje određuje ekstenziju. U tom slučaju, ako bi se dva ljudska bića našla u potpuno istom psihološkom stanju imala bi nužno iste ekstenzije u izrazima /imenima koje upotrebljavaju. Ovo mora biti pogrešno, kaže Patnam, jer je, između ostalog, ekstenzija društveno određena (što znači da nije dovoljna postavka metodološkog solipsizma od individualnom jezičkom znanju). Fiksiranje upotrebe nekog imena kod govornika u određenoj zajednici vrši se preko malog zbira percipata (perceptualnih svojstava) koje Patnam naziva *stereotipom*. Sadržaj stereotipa ne predstavlja skup nužnih i dovoljnih uslova za primenu imena prirodne vrste već je potrebna *lingvistička podela rada* koja, pak, zavisi od mišljenja eksperata (odnosno od nelingvističke podela rada). Tako, danas, iako svaki odrasli govornik (verovatno) zna nužni i dovoljni uslov za primenu imena »voda« (»voda je H₂O«), mali broj istih govornika može da u nekoj, dovoljno složenoj situaciji, razlikuje vodu od slične supstance koja liči na vodu. U takvom slučaju govornici bi, u cilju razrešenja dileme, morali da pozovu eksperte.

U želji da bliže odredim Patnamova stanovišta poslužiću se njegovom izmišljenom Zemljom Bliznakinjom. Pretpostavimo da moj bliznac sa planete Bliznakinje pomisli da mu se pije čaša piva u isto vreme kada i ja mislim da mi se pije čaša piva. Da li u tom trenutku nas dvojica mislimo *isto*? Pretpostavimo da smo u *istom mentalnom stanju* dok pomišljamo da nam se pije čaša piva. Ako postoji nešto što je jezik misli, neki mentalni jezik, možemo čak reći da smo moj bliznac i ja proizveli iste rečenice na mentalnom jeziku. Tada se, ukoliko je takva pretpostavka tačna, takođe nalazili u istom mentalnom stanju.

Ipak, razlika postoji. Naime, moj bliznac govori o pivu u kome je jedan deo piva nešto o čemu on misli kao o »vodi« koja je tečnost sa molekularnom strukturom XYZ, a u mentalnoj rečenici koju sam ja proizveo »vodeni deo« je predstavljen molekularnom strukturom H₂O. Razlika u ekstenzijama »vode« u naše dve rečenice odslikava se u sadržaju koji je promišljan u dvema mentalnim rečenicama. Tako se pomenute mentalne rečenice razlikuju iako predstavljaju *dve instance istog rečeničnog tipa*. Tako, ako sledimo ovakvu analizu, proizilazi da moj bliznac i ja možemo biti u istom mentalnom stanju a da mislimo *različite* stvari.

Koristeći se indeksikalima, istu situaciju možemo nešto drukčije predstaviti, u slučaju kada se moj bliznac i ja koristimo u našem mentalnom jeziku istim rečeničkim tipom sa istim indeksikalom (meni/mi – na nivou logičkih relacija ja – u rečenici »Pije mi se pivo«) tada se izražavaju *dve različite propozicije* iako se, po svoj prilici, manifestuje *isto ponašanje* (i jedan i drugi jurimo u najbližu pivnicu), a može se pretpostaviti da smo u istom mentalnom stanju koje dovodi do našeg ponašanja. Propozicije su različite, jer kada ja kažem (pomislim) da mi se pije pivo tada referiram na sebe, a kada moj dvojnjak to iskaže na mentalnom jeziku on tada govori o sebi.

S druge strane, ako ja pomislim da je moj bliznac željan piva i pomislim »Njemu se pije pivo«, a on u isto vreme zamisli isto i kaže sebi »Pije mi se pivo«, tada smo, za razliku od prethodnog slučaja, suočeni sa dva različita rečenička tipa, jednim koji ima indeksikal »on« (njemu) i drugim koji sadrži indeksikal »ja« (meni/mi). Uprkos dva različita indeksikala nas dvojica uzražavamo istu propoziciju a verovatno je da će nam ponašanje biti različito. I tako Patnam ističe da značenja ne mogu biti u glavi kako god stvari okretali – moj bliznac sa Zemlje Bliznakinje i ja možemo imati potpuno ista psihološka stanja a ipak ćemo govoriti o različitim značenjima i to zato što se ekstenzija kolektivno utvrđuje što, tek kasnije, donosi razlike u značenju.

II

U svojoj kapitalnoj knjizi posvećenoj mentalnom jeziku (*Jezičnik, misli*, 1975) Fodor izlaže koncepciju sasvim različitu od Patnamove. Govoreći o semantici prirodnih jezika Fodor prihvata ideju na osnovu koje se može tvrditi da je razumevanje rečenica nekog prirodnog jezika L u stvari znanje istinosnih uslova za svaku rečenicu L. Fodor proteže svoju definiciju istinitosti i na proces usvajanja/učenja maternjeg jezika kombinujući je sa idejom Comskog da dete koje usvaja maternji jezik u stvari konstruiše gramatičke teorije. On uvodi ideju o nužnosti postojanja jezika misli. Naime, smatra Fodor, detetu koje usvaja maternji jezik potrebna je neka vrsta specijalnog jezika, odnosno meta-jezika, kako bi moglo da isprobava svoje hipoteze o prirodnom jeziku koji usvaja. Takvu ulogu igra upravo jezik misli u čiju pomoć se mogu prihvatiti ili odbacivati hipoteze o budućem maternjem jeziku. Svakako, može se prigovoriti Fodorovoj ideji da je za postavljanje analize u okviru meta-jezika potreban novi meta-jezik, a za ovaj novi meta-jezik neki drugi meta-jezik i tako u beskraj. Da bi ovakve prigovore obesnažio Fodor predlaže nekakvo ukorenjivanje jezika misli – on ističe da je njegova geneza nativistički objašnjiva, tj. da je jezik misli urođen.

Fodorov očevitni fizikalizam (iako fizikalizam slabijeg oblika, tzv. fizikalizam instanci, u njemu se zagoavara identifikacija pojedinačnih psiholoških stanja sa pojedinačnim neurološkim stanjima) imao je korene u njegovom logičkom bihejviorizmu i njegovoj želji da se u istraživanjima čovekovog duha uspe do metodološke čistote. Međutim, uverivši se da je problem logičkog bihejviorizma beznađežan upravo zbog neizbežnosti postuliranja mentalnih stanja Fodor je takav pristup napustio. Iako je prihvatio ontološki okvir materijalizma on je zaključio da postoje neki oblici obrade informacija (veoma slični čovekovoj obradi informacija) koji ne moraju da poseduju fizičku organizaciju *homo sapiensa*. Samim tim je Fodor doveden do ideje da psihologija mora biti autonomna u principu i da se neurofiziologija nosilaca mentalnih svojstava treba apstrahovati. Prema njemu, analiza čovekovog uma i semantike mora da se zasniva na proučavanju *relacija* između mentalnih svojstava.

Svaka analiza psiholoških fenomena ima dva zadatka: da objasni prirodu neposrednih oseća ili kvalija (osećanje bola, viđenje naknadnih slika itd.) i da uspešno analizira propozicionalne stavove (verovati da P, želeti P, plašiti se da P). Fodor, po mome mišljenju, uspešno analizira propozicionalne stavove međutim, kao i toliko pre njega, zastaje u primeni svojih teza u pokušaju analize kvalija. Prilikom objašnjenja uverenja (verovati da P), na primer, njemu je lako da upotrebi svoju funkcionalističku proceduru – on svoja objašnjenja i analize zasniva na *relacionoj* prirodni uverenja (jednomesna, dvomesna ili višemesna predikacija; ovakav ili onakav odnos između argumenata). Za razliku od propozicionalnih stavova ova tehnika nije primenljiva u objašnjenju kvalija. (Barem jednu od velikih teškoća u objašnjenju kvalija nalazimo u mogućnosti *inverzije* kvalija tj. činjenicom da možemo imati različite percepcije i pored istih iskustvenih fenomena).

Vrlo je važno istaći da psihološka tumačenja propozicionalnih stavova imaju dva stepena slobode: *stav* i *sadržaj*. Ovo ću ukratko objasniti.

Recimo da posmatramo neku osobu O kako pije čašu vode. Kako ćemo tumačiti njenu psihološku dispoziciju i njeno ponašanje? Sigurno bismo se oslonili na niz sudova sličan ovom: O je žedna; O želi da utoli žed; O veruje da u čaši ima vode; O veruje da voda gasi žed; O pije ono što se nalazi u čaši. Ovaj niz sudova bio je pun sadržaja koji su tipični za propozicionalne stavove. Naime,

osobi O smo pripisali uverenja i želje. Dva stepena slobode o kojima smo upravo govorili su u tome da osoba O poseduje neku želju, uverenje, strah itd.; u isto vreme stavovi osobe O prenose različite sadržaje (propozicije) izražene umetnutim rečenicama (koje smo predstavili znakom P).

Želja Fodora je da objasni kako propozicionalni stavovi imaju semantička svojstva, međutim to se mora učiniti unutar dovoljno realističkog okvira koji bi pripisao uzročne uloge npr. uverenjima i željama. (Trebalo istaći da se razmatranje semantičnosti propozicionalnih stavova mora pozabaviti ozbiljnim problemom – mogućnošću simultanosti uzroka i istinosne vrednosti. Naime, ako razmatramo neki propozicionalni stav pretpostavljajući da on može predstavljati uzrok neke radnje i sl., posledice takvog stanja će svakako biti mentalna stanja koja nose posebne indeksikale. S druge strane, kako je pitanje semantičnosti u vezi sa istinitošću ili lažnošću, stavovi, npr. uverenja, predstavljaju apstraktne sadržaje koji mogu, po definiciji, pripadati istom skupu datih uverenja.)

Kao što smo već istakli, Fodor oslabljuje svoje ontološke premise, gotovo ne želeći da se njima bavi. Upravo zbog toga on propozicionalne stavove stavlja u kontekst intenzionalnosti (ili neprozirnosti). On smatra da je jedino neprozirnim konstrukcijama moguće objasniti veze između propozicionih stavova i organizama, odnosno ponašanje organizama. U objašnjenju se moraju uključiti i formalni uslovi – izračunavanje (komputacija) uslova pod kojima se ostvaruju relacije u psihološkim predikatima.

Za razliku od neprozirnih, intenzionalnih tumačenja, prozirna tumačenja su u ontološkim smislu mnogo moćnija od neprozirnih iako ova druga uspešno razrađuju psihološka objašnjenja. Važno je uočiti da je prilikom neprozirnih objašnjenja istina bitna samo za agensa koji *samome sebi* predstavlja zamišljene entitete želja, intencija itd. Baš ovakvi entiteti čine uzroke agensovog ponašanja.

Međutim, nevolje sa ovakvim postavkama oslabljene, funkcionalističke ontologije nastaju kada se uvidi da se na taj način ne može doći do realističkog tumačenja propozicionalnih stavova. Prosto rečeno, Fodorov pristup psihološkim predikatima ništa ne govori o propozicionalnim stavovima kao o uzrocima koji imaju sadržaj. Prihvatanje formalnih uslova koji su u biti sintaksički (zasnovani na analizi relacija) povlači, znači, ideju da sadržaj ne može dovesti do razlike u mislima. S druge strane, ne možemo upšte vršiti generalizacije o propozicionalnim stavovima ukoliko ne prihvatimo ideju o sadržaju mentalnih stanja.

III

U stvari Fodor, govoreći o mehanici čovekovog uma/duha, dotiče dve teorije zasnovane na specifičnim teorijama značenja. Iako on želi da radi samo jednu teoriju (tzv. komputacionu ili računsku teoriju uma) neizbežno u svoje analize upliće elemente druge. Pogledajmo obrise Fodorove složene teorije; a. Propozicioni stavovi su relacioni.

b. U relacije su uključeni odnosi između mentalnih reprezentacija (propozicionalnih stavova).

c. Mentalne reprezentacije su simboli – one imaju formalna i semantička svojstva.

d. Mentalne reprezentacije ostvaruju uzročne uloge na osnovu svojih formalnih svojstava.

3. Mentalne reprezentacije funkcionišu kao objekti propozicionalnih stavova. Propozicionalni stavovi preuzimaju svoja semantička svojstva od mentalnih reprezentacija.

Na osnovu izrečenog jasno se vidi da Fodor govori o dvema teorijama uma. To su reprezentacijska i komputaciona teorija. Prva teorija je, sa zdravorazumske tačke gledišta, mnogo prihvatljivija i govori da sa jedne strane mentalna stanja možemo reazlikovati na osnovu sadržaja datih (asociranih) reprezentacija, a sa druge strane mentalna stanja možemo razlikovati na osnovu relacije subjekta i asociirane reprezentacije (dakle odgovarajućeg propozicionalnog stava). Drugim rečima, ako Jovan veruje da p, onda on ne veruje da nije p i ne veruje da q. U ovom primeru prisutni su stav u glagolu propozicionalnog stava i sadržaj u umetnutoj rečenici p ili l.

Druga, komputaciona, teorija insistira na važnosti formalnih uslova i ističe da se mentalni procesi vezuju za reprezentacije na osnovu sintakse (kombinacija reprezentacije). Za nju su najvažniji sintaksički procesi. Iz ovakvog davanja primata sintaksi može se doći do sledećeg tipično fodorovskog rezonovanja: možemo znati nešto što se dešava, ali ne možemo znati nešto što se ne dešava ili nešto što ne postoji. U tom slučaju je saznanje u vezi sa istinom, i pošto je istina semantička ideja, ne može se zasnovati psihologija saznanog procesa čiji bi konstitutivni element bio znanje. Ergo, jedino je moguće utemeljiti psihologiju uverenja, jer je to u skladu sa formalno-sintaksičkim uslovima.

Evo primera. Pretpostavimo da svakog jutra vidimo osobu O koja živi preko puta kako sa ovcem torbom izlazi i vraća se sat kasnije sa istom torbom punom namirnica. U takvom slučaju ćemo steći uverenje da osoba O ide svakog jutra u nabavku namirnica. Nikako ne bi bilo moguće zasnovati psihologiju znanja jer bi sadržaj umetnute rečenice P (uverenja da P) bio u ogromnom broju sličnih slučajeva sasvim neproverljiv i u celosti omeđen semantikom. Ono što konstituiše našu psihologiju moraju biti sintaksički uslovi,

odnosno sintaksa stavova. Sami sadržaji ne mogu dovesti do razlike u mislima.

Dakle, ako je saznajna (kognitivna) psihologija po svojoj prirodi komputaciona, prema Fodoru najelementarnija postavka takve psihologije ne bi mogla biti postavka o znanju. Ako volimo metafore, možemo, doduše, postulirati postojanje malih ljudi u umu – homunkula – koji zaključuju, poimaju, itd., međutim, nakon konačnog uobličavanja teorije, homunkule bismo svakako odbacili i objasnili i ih nekom vrstom računarskih algoritama.

IV

Ako već odbacujemo znanje, da li je moguće govoriti o razumevanju kao o svojstvu uma, razumevanju računskih sintaksičkih procesa koji se dešavaju u samom umu? Patnam smatra da je netačna Fodorova ideja iz *Jezička misli* da ne bi trebalo primenjivati pojam razumevanja na mentalni jezik. On ističe da su i mentalni jezik i formalni jezik uma samo metafora koje ne možemo odvojiti od procesa razumevanja pošto nešto što ne može biti shvaćeno, ili razumljivo, i nije, u svojoj biti, nikakav jezik.

Patnam smatra da um poseduje specifičnu semantiku zasnovanu na nekoj vrsti fleksibilnog stepena uverenja. Prema njemu je medijum komputacije i reprezentacije uma izračunljivi predikat čije karakteristike su dogovarajuća prihvatljivost ili verovatnost. On jezik tumači uz pomoć skupa pravila koja pripisuju stepen verovatnosti ili potvrdljivosti reprezentantima rečenica. Ovaj skup pravila je izračunljiv (može se izvršiti komputacija), a um je »programiran« da ga poštuje; ili je, možda, naučen da ga primenjuje.

Ovakva, »verifikacionistička« semantika suprotstavlja se korespondentnoj semantičkoj teoriji koja bi čoveku psihologiju zamišljala kao skup istinosnih kriterijuma, na osnovu primitivne ideje istine. Kako primitivna ideja o istini nije psihološki pojam ona bi podrazumevala znanje o procesima u realnosti, a već smo videli da bilo koje znanje (u ovom slučaju posedovanje istinosnih kriterijuma) ne može biti temelj kognitivne psihologije na sub-personalnom nivou.

Dakle, možemo videti da Patnam napada Fodorovo utemeljenje jezika misli u korespondentnoj semantičkoj teoriji. On nalazi nesklad u Fodorovom insistiranju na semantičnosti meta-jezika s jedne strane, i Fodorovom naporu da odbaci mogućnost semantičnosti (sadržaja) propozicionalnih stavova. Međutim, i Fodor i Patnam dolaze do iste vrste parametra koji može objasniti psihološke predikate: do uverenja. Svakako postoji razlika u stepenu prihvatanja uverenja – kod Fodora uverenje stoji u kontekstu invarijantnih sintaksičkih elemenata dok je kod Patmana važna funkcionalnost uverenja. Patnam ovako želi da poveže semantiku sa akcijom i da je ustanovi na funkcijama korisnosti i potvrdljivosti. Meni se čini da je njegov svojevrsni naučni realizam u ovoj tački vrlo blizak Vitgenštajnu: ne mogu se oteti utisku da je Patnamov stepen uverenja samo drugi naziv za Fodorove neprozirne kontekste a da je njegova procedura fiksiranja referencije (up. prvi odeljak ovog rada) jedna vrsta vitgenštajnovske jezičke igre.

Patnamovu verifikacionističku semantiku ne bi trebalo prihvatiti u objašnjenju čovekove psihologije. Naime, ako značenje neke reči povežemo sa funkcijom korisnosti (ili upotrebe) tada moramo doći do nesemantičkih i neintencionalnih tumačenja različitih ostvarenja te reči. S druge strane, ako postuliramo ostvarenje putem akcije, možemo se naći u začaranom krugu jer akcija predstavlja intencionalni pojam.

Patnamovu diskusiju o odnosu između intenzije (ili intencije)* i ekstenzije možemo shvatiti kao neku vrstu radikalizacije pitanja o vezi između ekstenzionolog i intenzionalnog identiteta. S druge strane, moguće je tu diskusiju shvatiti i kao relativizovanje ove veze u datom kontekstu fiktivne planete koja je Zemljina bliznakinja. U tom slučaju bi neurofizički identitet mislilaca bio dovoljni, ali ne i nužni uslov za intencionalni identitet njihovih misli. Tada bi ekstenzionalni kriterijum identičnosti za intencije bio sledeći: dve intencije su identične samo ukoliko ostvaruju isto preslikavanje konteksta na istinosne uslove. Bilo bi znači moguće reći da su moje misli o vodi i misli moga dvojnika sa Bliznakinje o vodi intencionalno identične (dakle imaju isti sadržaj) iako su njihovi konteksti različiti, iako se razlikuju u istinosnim uslovima. Da bi stvar bila jasnija, misli moga dvojnika sa Bliznakinje bile bi intencionalno jednake mojim samo ukoliko bi u svakom kontekstu u kojem bi njegove misli imale istinosne uslove T. moje misli imale istinosne uslove T, i obrnuto. Ako bismo, u želji da i dalje pojednostavimo objašnjenje ove situacije, zamislili protivljenični svet, mogli bismo reći da u nekom svetu u kome sam ja u kontekstu moga dvojnika, a pod uslovom neurofizičkog identiteta nas dvojice, moje misli o »vodi« jesu misli o XYZ, ako i samo ako su njegove misli o XYZ.

Čini se da je uputno odbaciti Patnomove osnovne ideje; da je ekstenzija nekog izraza imena nezavisni »vektor« značenja tog izraza; da su u psihologiji treba da koristi stereotip (pogledati prvi odeljak) umesto intencije. Jer, ukoliko u datom kontekstu intencije određuju ekstenzije, nemamo razloga da intencije odbacimo, pogotovo ako imamo u vidu da čak i u datom kontekstu stereotipi ne određuju ekstenzije kao što čine intencije.

Nadam se da sam, barem donekle, predstavio probleme pred kojima su se našli Patnam i Fodor. Čini mi se stoga da se u ovom trenutku mogu uočiti najmanje dva mesta o kojima vredi raspravljati što će možda doprineti boljem razumevanju prirode čovekovog uma.

(1) Ako pretpostavimo da su mentalni procesi na neki način »čisto sintaksički to onda znači da se ne pozivamo na njihov sadržaj (intenciju) u oblikovanju teorije. Međutim, cilj računске (komputacione) teorije upravo je u tome da razjasni kako je moguće da čisto komputacioni (dakle, fizički) mehanizmi postupaju na osnovu svojih uverenja ili želja. Drugim rečima, ona pokušava da razjasni *intencionalnu uzročnost*. Pošto *generalizacije koje čovek svakodnevno pravi nisu obuhvaćene teorijom o komputacionom umu izlazi da jednoj takvoj teoriji nedostaje neki drugi nivo da bi mogla biti teorija o ljudskom umu – ovaj nivo bismo mogli nazvati *nivoom tumačenja**. Uvođenjem nivoa tumačenja (odnosno rekonstrukcijom ponašanja i govora) odbacujemo metodološki solipsizam i prihvatamo standard normativnosti, tj. sankcionišemo normativnu racionalnost.

Međutim, postavlja se pitanje metodološke celishodnosti ovakvog istraživačkog programa. Ne ulazeći dalje u diskusiju nagovešću jedino da smatram da je metodološki ispravnije proučavati čovekov um u izolaciji od socijalno uslovljenih parametara normativne racionalnosti. Svakako, um ima prava na *svoju sementiku* koja je, po mom mišljenju, kodirana duboko u njegovoj arhitektici. Ova primitivna, prozirna sementika ukorenjena je u najosnovnijim glagolima lingvističke akcije – performativnim glagolima koji, u stvari, predstavljaju intenzionalne predikate. Tako su, smatram, propozicionalni stavovi (i njihovi sadržaji) neurofizički ukorenjeni. Iz ovog razloga se čini da je Comskiev neokartezijanizam mnogo prihvatljiviji od komputacione psihologije Fodora ili diuevskovitgenštajnovske racionalnosti Patnama.

(2) Ako pretpostavimo da su propozicionalni stavovi ono o čemu Fodor i Patnam pokušavaju da stvore teoriju i nekako izmire (ne)postojanje semantike i *kognitivne psihologije*, onda je jasno da postoji jedna druga klasa propozicija koj ćemo nazvati propozicionalnim *aktima*. Za razliku od propozicija (stavova) kao što su uverenja, želje, strahovi itd. propozicionalni akti su događaji koji se zbivaju u određeno vreme, npr. donošenje suda o nečemu. Ukoliko napravimo paralelu sa programabilnim i neprogramabilnim psihološkim stanjima (onim koja se mogu opisati i programirati i onim koja su tome nepodložna) onda uočavamo da se može, u principu, formulirati teorija o propozicionalnim stavovima jer je njihov sadržaj (o kome ne moramo govoriti) podložan nekom sistemu pravila. Međutim, ovo, kao i u slučaju neposrednih kvalitativnih sadržaja kao što su kvalije *ne važi* za pomenute propozicionalne akte. Kao što smo već istakli, o njima je nemoguće praviti komputacionu teoriju.

Smatram da je jedini način na koji se može napraviti *celovita* teorija o čovekovom umu (ona koja bi obuhvatala i trajna psihološka svojstva kao i postojanje »sirovih oseta« kao što je bol) eventualna identifikacija teoretskih konstrukata kognitivnih teorija i neuroloških supstrata. U tom slučaju bi bilo koji iskaz o psihološkim predikatima bio i iskaz o spoljašnjem svetu. Da ova zamisao ima smisla pokazuju nedavni opiti koji nagoveštavaju da će se uskoro neki vrlo supstitalni fenomenološki procesi moći identifikovati sa svojim neurološkim supstratima (npr. mentalne slike).

Primerbe koje upućuju Patnam ovakvom gledanju na problem mehanike uma ne mogu biti uspešne. Naime, Patnam svoju kritiku zasniva na rezultatima empirijskih istraživanja govornih izveštaja o individualnim preferencama. Tako, ukoliko se pokaže, posle govornog izveštaja o tome da li Petar Petrović više voli da pije vodu ili pivo, da je njegov *izveštaj* (iako savršeno iskren) u kontradikciji sa njegovim *ponašanjem*, smatram da to ništa ne kazuje o nevaljanosti naučnog postupka eventualne identifikacije. To jest, ukoliko se pokaže da njegov govorni izveštaj korespondira neurološkim strukturama u njegovom mozgu, smatraćemo da je to dokaz da se P.P. – u može pripisati odgovarajuće fizičko svojstvo koje se ponaša kao elemenat u uzročnom nizu. Ovo svojstvo ćemo na odgovarajući način opisati i opis koristiti kako bismo svojstvo identifikovali. Na ovaj način bismo bili u stanju da odgovarajuće mentalne tipove (psiholoških stanja) identifikujemo sa fizičkim procesima u *homo sapiensu*.

Racionalna rekonstrukcija ponašanja Petra Petrovića bila bi nadindividualni čin i podrazumevala bi uvođenje *pragmatike* u već dovoljno komplikovani dvočlani skup koji određuje čovekov um: sintaksu i sementiku. Svesni da ovaj svet nije idealni svet *Tractatusa* činimo metodološki rez i predlažemo da se u našim istraživanjima domen ljudske akcije podredi ispitivanjima čovekovog uma.

* Zahvaljujem se Nevenu Sesardiću za korisne primerbe upućene prvoj verziji ovog rada. Svi nedostaci ove, druge verzije isključivo su moji.

** Razlika između intenzionalnosti i intencionalnosti nije u celosti jasna tako da ova dva izraza često upotrebljavaju jedan umesto drugog. Ovde prelazim na termin *intencija* kako bih ukazao na sadržaj misli subjekta. Fodor, inače, ovaj izraz stalno upotrebljava.

samoodnos vršioaca govorne radnje

jezičko-pragmatička razmišljanja k pojmu radnje kod fihtea
volfgang beker

Tradicionalni pokušaji da se teorijska samosvest objasni i strukturalno shvati kao neposredno znanje o samom sebi, rukovodili su se modelom subjekt-objekt odnosa. Tako je Fihte razumeo samosvest kao znanje o jednom objektu koji je identičan sa saznajnim objektom. Na analogan način mišljen je i praktički samoodnos u smislu samoodređenja: subjekt se onda odnosi prema samom sebi kad je u isti mah i određen i određujući. Praktički samoodnos je delatnost koja se vraća u sebe. Fihte je mislio da se u pojmu postavljanja (Setzen) može dokazati i jedinstvo teorijskog i praktičkog samoodnosa. Pri tom je on insistirao na tome da se Ja misli kao neko delanje (Handeln) a da svakako nije mogao dovoljno razjasniti pri tom podloženi pojam radnje (Handlung).

Teškoće i aporije koje prate pokušaje da se samosvet i samoodređenje na tradicionalan način shvate uz pomoć subjekt-objekt-modela, doveli su do toga da se razviju alternative. Kao alternativu za subjekt-objekt-odnos E. Tugendhat je s jezičko-analitičke pozicije pojasnio propozicionalnu strukturu kako samosveti tako i ponašanja prema sebi i položio je u osnovu i jednog i drugog. Ta pozicija nije jezičko-analitička samo utoliko što metodski započinje s razjašnjavanjem značenja pojmova i načina njihove upotrebe te time reflektuje na ono u nekom razumevanju već implicitno znano ili ne, u svakom pojedinačnom razumevanju sadržane, prethodne pretpostavke. Upotrebi jezičkih znakova i stvarno pripada temeljna mesna vrednost pošto upotreba znakova poseduje i konstitutivnu funkciju za stanja stvari koja treba razjasniti. Shvati li se upotreba jezičkih znakova kao pravilima vođeno intencionalno ponašanje, to onda jezička analiza kao alternativu za subjekt-objekt-model pruža pojam o tome šta znači delajući slediti neko pravilo.

Za Fihtea jezik¹ nije bio samo i prvenstveno problem koji se tiče izlaganja nauke o znanosti i saopštivosti u njoj – prividno nezavisno od jezika² – stečenog uvida. Štaviše, jezička sposobnost se tretira kao samostalna tema kad mladi Fihte pokušava da izvede sposobnost za jezičku komunikaciju iz umnosti i samosvesti jednog bića koje misli i dela. Misao temeljne povezanosti između samoodnosa i jezičke komunikacije implicitno je dejstvena i u celoj nauci o znanosti ranog Fihtea – kao što u sledećem treba da bude pokazano. Ova tematizuje znanje kao takvo i u formalnoj opštosti, istražujući za znanje nužne i konstitutivne vrste radnji inteligencije.³ Nužne vrste radnji su takve koje se daju izvesti kao uslovi mogućnosti samosvesti; Ja se pri tom shvata kao jedna određena delatnost i to kao »delanje na samom sebi« (WW III,1). Zato što se »um uopšte karakteriše jastvom« (ibid.) pripadaju ove vrste radnji isto tako pojmu umnog bića.

Ova samodelatnost Ja tradicionalno se određuje kao intencionalni akt predstavljajućeg subjekta kojim ovaj ima samog sebe za predmet svesti. Ako je taj gotov o intencionalnoj relaciji između subjekta i objekta prozren⁴ kao metaforičan onda se on iz tog razloga ne mora nužno tretirati samo destruktivno. Upotreba metafora može da služi tome da se jedno nesavladano i nepotpuno pregleđano problemsko stanje sačuva za obradu adekvatnijim sredstvima. Posmatrano i sa gledišta same Fihteove filozofije, dobri razlozi govore u prilog tome da Fihte nije mogao zadovoljavajuće rešiti problemsko stanje na koje je ukazao.

Kao, doduše, dejstveno, ali pre asocijativno prožimajući nego li prezentno jasno artikulirano problemsko stanje, kod Fihtea se pojmovni performativni karakter⁵ i reflektivnost prirodnog jezika⁶. Da bi se to videlo, znanje se ne sme odrediti primarno mentalistički kao intencionalna relacija subjekta i objekta već se mora razumeti u rekursu na govornu radnju tvrdnju (Tvrdnja – jedan od modela ilokucione snage govornih ispoljenja – prim. prev.) i to iz aspekta utemeljivosti⁷ – a da se pri tom dakako ne eliminiše veza znanja s intencionalnim stanjima.

Izvršenje te govorne radnje vezano je s obzirom na uslove svoje smisaonosti uz samorazumevanje onoga koji dela, za koga je karakteristična neposredna veza delanja i znanja. Jer bez znanja vršioaca radnje o izvršenju njegove radnje govorna radnja ne može da važi kao izvršena. Fihteovo određenje strukture Ja pokušava da